

PJESNIČKA POSLANICA ANDRIJE ZMAJEVIĆA POSTRADALOM DUBROVNIKU 1667. GODINE

MILOŠ MILOŠEVIĆ

U arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu čuva se rukopis sa dvije pjesničke poslanice Andrije Zmajevića, iz vremena kada je bio opat Sv. Đorđa i župnik Perasta.¹ Nas ovdje zanima prva i veća pjesma od 324 stiha, ispjevana odmah nakon potresa 1667. god. za nekog neoznačenog autorovog prijatelja iz Dubrovnika. Druga, kratka i šaljiva poslanica odmah se u prvom stihu direktno obraća kanoniku kotorskog kaptola Tripu Skuri.

Rukopis dosada nije u cjelini objavljivan, a u nauci je poznat preko višekratnih uzgrednih spomena, dok su jedanput fragmentarno citirani stihovi.²

¹ Pod signaturom: B. 3. $\sqrt{\frac{IV}{br. 74}}$ čuva se devet listova, veličine 20,50×27,50

cm. Stihovi su ispisani na sedam listova. Prvi list je ispunjen s obje strane sitnim rukopisom A. Zmajevića, dok su svi ostali listovi pisani istom rukom, ali samo s prednje strane. Prva pjesma zahvaća šest listova, a druga samo jedan. Paginacija nije izvorna, nego naknadno provedena olovkom. Na papiru je vodeni pečat sa pticom i tri polulopte. — Prof. Miroslav Pantić mi je ljubazno obratio pažnju na jedan prepis iste poslanice izveden od prof. Petra Kolendića, »koji se čuva zajedno sa ostalim knjigama i rukopisima negdašnje »Dubrovačke biblioteke« Milana Rešetara, u »Slovanskoj knihovni« u Pragu pod sign. T 4158. Ali ovaj Kolendićev prepis nije rađen po originalu, nego opet prema jednom rukopisu iz kotorske gimnazije (sign. A VI 448), koji je po mišljenju samog prof. Kolendića »sigurno prepis Srećka Vulovića«. Treba dodati da se taj i ostali rukopisi gimnazije više ne nalaze u Kotoru. Ljubaznošću prof. Pantića, mogao sam uporediti moje čitanje s originala i Vulović-Kolendićev prepis, što je bez sumnje doprinijelo tačnijem i sigurnijem konačnom utvrđivanju ponekad izvanredno teške grafije ovog Zmajevićevog originalnog rukopisa poslanice.

² Glavni pomeni su: Srećko VULOVIĆ, Popis narodnih bokeških spisatelja i njihovih djela, Prvi program C. K. realnog i velikog gimnazija u Kotoru (1872—73), Dubrovnik 1873, str. 10 i Program 1878/79, str. 16; Gospa od Škrpjela, Zadar 1887, str. 44. Antonius MILOŠEVIĆ, Administratores Ecclesiae Buduensis, Schematismus... diocesis Catharensis, Cathari MCMVIII, str. 38. Pavao BUTORAC, Zmajevići, Zagreb 1928, str. 11. Gavro A. ŠKRIVANIĆ, Crkveni letopis iz XVII veka barskog nadbiskupa Andrije Zmajevića-Peraštanina, Istorijski zapisi 1954/2, str. 310—330, naročito str. 312. Dr Miroslav PANTIĆ,

Poslanica nema jasno označen naslov. Istina, na drugom listu neposredno prije početka navođenja stihova, stisnuto na gornjem rubu lista, sitnim i teško čitljivim slovima piše: »Slovinska Dubrava«, a ispod toga: »Istocna Dalmatia milostivo od gna Boga pohogiena gode 1667 — Piesan.« Po načinu i mjestu pisanja stječe se utisak da je to bila samo jedna varijanta naslova, koji nije bio konačno usvojen. Ali kako nedostaje drugi, definitivni autorov naslov, treba ovaj prvi dio i dalje, kao što je i dosada bilo uobičajeno, uzimati za naslov djela. Inače je »Slovinska Dubrava« Zmajevićev poetski oblik za grad Dubrovnik.

Ime tog Zmajevićeva prijatelja kome su stihovi bili namijenjeni, a vjerojatno i upućeni, nije zabilježeno. Ali možda se nacrt posvete bio počeo i ispisivati, pa tako nalazimo precrtano zaglavlje: »Illustrissimo et Eccellentissimo Signor Patron Colendissimo«, poslije čega slijedi veća praznina. Zatim su tri reda brižljivo precrtana, tako da je tekst sasvim nečitljiv, ali je sigurno da nema označenog imena i prezimena. U spomenutoj praznini između ta dva ispisana teksta, nalaze se — veoma sitnim rukopisom napisane — neke rečenice na latinskom. bez ikakve veze sa stihovima. Tu je početak basne o orlu i o nagrađivanju vijencem zaslužnih u ratu. Ispod toga, u drugom dijelu lista sačuvana je originalna Vulovićeva bilješka: »Rukom istoga pisca Andrije Zmajevića tad opata S. Gjorjge, kasnije Nadbiskupa Barskog — Srećko Vulović.«

Kao i naslov djela, tako i cjelokupna redakcija stihova koji su pred nama očito nije bila konačna. Češće ispravke, upotreba izvjesnih srokova, koji su — po svoj prilici — bili korišteni samo kao prva varijanta, žurni način pisanja, kvalitet papira, sve to govori u prilog pretpostavci da se radi o radnoj varijanti. Samo, mi nemamo mogućnosti da utvrdimo da li je pjesma kasnije dobila svoj konačni oblik i bila stvarno upućena onome kome je namijenjena, ili je ovako ostala bez završne redakcije.

I pored svih nedostataka, ovaj rukopis Zmajevićeve poslanice koji je dopro do nas zaslužuje našu punu pažnju. Istina, ne može se govoriti o književnoj vrijednosti pjesme ili njenoj umjetničkoj ljepoti, iako je autor, pored narodnog jezika s dubrovačkom literarnom manirom, svojim smislom za polimetriju, kao i brigom za srok i neke barokne efekte igre riječi, dao dokaza o određenoj književnoj kulturi i iskustvu u versifikaciji. Prvenstveno je riječ o kulturno-istorijskom dokumentu od višestrukog interesa. U poslanici ima više iskrenosti nego pjesničke snage, više artizma nego poezije.

Poslije osvrta na sumarni sadržaj ove pjesničke poslanice, njenu formu i jezik (I), obratit ćemo pažnju na onaj glavni, središnji dio pjesme u kome se iznose suvremena shvatanja u Perastu i Boki s početka II polovice XVII st. o kulturnoj misiji i značaju Dubrovnika (II). Zatim smo izdvojili primjere Zmajevićeve humane solidarnosti i filozofske i vjerske

Jugoslavenska književnost i usmena narodna književnost od XV do XVIII veka, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor 1963/1—2, str. 41. Risto KOVIJANIĆ, Slovinskoj Dubravi (Dubrovniku), odlomak originala u zbirci Prednjegoševsko doba, Luča, Titograd 1963, str. 151—156.

utjehe u velikoj nesreći Dubrovnik (III) da bismo posebno osvijetlili neke historijske asocijacije (IV). Na kraju smo se osvrnuli na ličnost autora (V), i prvi put u cjelini donijeli sam tekst pjesničke poslanice (VI).

I

Ispitujući »Slovinsku Dubravu...« sa sadržajne strane, možemo jasno uočiti dva prilično razgraničena tematska jezgra.

Prvo je opis rušenja opatske crkve sv. Đorđa na istoimenom otočiću pred Perastom u potresu od 6. IV 1667. godine. Tu su iznijeti Zmajevićevi lični dramatični doživljaji kada je bio ranjen i živ zakopan pod oltarom, tokom dva sata.³ On je zapravo toga jutra namjeravao putovati u Dubrovnik, ali je zakratko svratio na otok. I baš u trenutku potresa na Veliku srijedu između 8 i 9 sati, Zmajević se našao na oltaru,⁴ gdje je — kako to saznajemo iz drugih izvora — služio zadušnicu nekoj umrloj ženi iz Perasta.⁵ Tom prilikom su poginuli brojni prisutni Peraštani. Sve je to iznijeto u prvih 25 kitica, do 146. stiha.

Drugo tematsko jegro, nešto opširnije i većeg značenja, vezano je za dobijanje vijesti o teškoj katastrofi Dubrovnik, što kod pisca budi neizmjernu tugu i razmišljanja o veličini i značaju toga grada, s optimističkom vjerom u njegovu obnovu i s meditacijama o metafizičkom smislu nesreće. Sve to je iznijeto u daljih 33 kitice, od 147. do 324. stiha.

Tema o jednom istom seizmičkom fenomenu, sa donekle sličnim posljedicama katastrofalnog potresa za cijelo područje Dubrovnik i Boke, povezala je prirodno ta dva dijela pjesme u jednu cjelinu. Ali sam autor nam na dva mjesta — i to na početku i na kraju djela — eksplicitno kazuje da se radi o pjesničkoj poslanici prvenstveno pisanoj za postradali Dubrovnik. A pored toga, sasvim je prirodno da autor u uvodnom dijelu pjesme iznese što se u toj istoj nesreći njemu lično i Peraštanima dogodilo u Boki. Time je pjesma mogla postati bliža čitaocima iz Perasta i Boke.

Da »Slovinsku Dubravu...« treba shvatiti kao pjesničku poslanicu namijenjenu Dubrovčanima, s osnovnom intencijom pružanja utjehe i dizanja morala preživjelim stanovnicima unesrećenog grada, kazuje nam autor izrično slijedećim stihovima (273—279).

³ Ovaj precizni detalj o »dva sata« nalazimo u izvještaju Fr. Ricciardija: »ricoperto dalle pietre sotto le quali dopo due hore fu ritrovato fra i morti.« Miroslav PREMROU, Izvestilo Frančiška Ricciardi o dubrovniškem zemljotresu 1667, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, Beograd 1924, IV, str. 210—216.

⁴ Za trajanje potresa posebno je zanimljiv iskaz jednog brata, koji se isto nalazio na oltaru i koji je iznio da je tokom trajanja potresa izgovorio riječi » Passio Domini Nostri Jesu Christi secundum...«, Radovan SAMARDŽIĆ, Borba Dubrovnik za opstanak posle velikog zemljotresa 1667. g., SAN, Beograd 1960, str. 67.

⁵ M. PREMROU, Izvestilo... n. d., str. 214—215. Jovan RADONIĆ, Rim-ska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka, SAN, Beograd 1950, str. 344.

Da ne bi Dubrava u tuzi vehnula
Ni slovinska slava zlo se pometnula,
Slavića otpravih da tješi njê jade
Razgovor sastavih žalost ki mi daje.

Tihi slavjo, ustani se,
Tužbe ostav', biglisore,
K Dubrovniku povrati se . . .

Drugi put tu istu misao srećemo u samoj završnoj sestini pjesme, poslije nego što je izrečeno obilje toplih i uzbudljivih riječi priznanja i iskrenog saučešća u nesreći grada (stihovi 283—294). Tada se poručuje (stih 319—320):

Razgovor im daj ljubljeni
Neka raštu plemenito!

Ovdje se pod razgovorom misli baš na ovu pjesničku poslanicu, koja treba da donese utjehe i vjere u skoru regeneraciju Dubrovnika.

Da je pjesniku zaista Dubrovnik u prvom planu, vidi se iz načina variranja pitanja postavljenih konvencionalnom slavuju-mediju, koji je bolno biglisao, a posebno iz njegovih odgovora. Pticu autor najprije pita da li, možda, tako tuguje za svojim najbližim slavujima, ili za poginulim Peraštanima, ili pak žali same piščeve rane koje je zadobio. Pretpostavlja na kraju da bi takva žalopojka mogla doći i zbog one tragične metamorfoze kod nastanka slavuja, a u vezi s Terejom i Pjonjom (Proknom), kako to priča grčka mitologija. Slavuj, međutim, koji »s velikom mukom plačni glas ustavi«, ne spominje ništa drugo, nego isključivo govori o nesreći Dubrovnika. Ovdje se, dakle, ne ponavlja uobičajeni slučaj da se neka slična, makar i daleko manja lična nesreća, doživljava mnogo jače od tuđe. Dubrovačka kataklizma sasvim je zasjenila domaće mrtve i lične rane autora, a Dubrovnik je u centru Zmajevićeve pažnje.

U okviru te spomenute glavne sadržajne sheme, srećemo opis proljeća, istorijske i biblijske asocijacije, meditacije i molitve, o čemu će kasnije biti govora.

Što se tiče forme, upada u oči raznovrsnost i živost pjesničkog govora, o čemu je autor posebno brinuo. Za različite psihološke situacije Zmajević je tražio razne formalne strukture. Širokim dvanaesticima obično se kazuju narativni i »vezivi« dijelovi pjesme, dok emotivno obojeni fragmenti (zaprepaštenje, strah, molitva, optimizam) teku u manjim i življim metrima. To su najčešće osmerci, ili šesterici, miješani — ponegdje — s petosložnim stihom.⁶ Naizmjenično i dosta često smjenjivanje ritma u devet mahova, nije raspoređeno u određenim pravilnim razmacima pa ta polimetrija pjesmi daje određenu živost i kolorit.

⁶ Dvanaesticem je pisan uvodni dio i kratak opis potresa (1—34), zatim kako je autor živ zatrpan, pronađen i spašen (83—110), kratka najava razgo-

Inače su 324 stiha povezana u 58 kitica, najčešće sestine, koje se na četiri mjesta u poslanici sužavaju u katrene, a to biva na krajevima (strofa VI i XIX) ili na počecima većih odjeljaka (strofa XXXIV i XLIX-L). Jedino je odjeljak o potresu u Dubrovniku sav u kiticama od po pet stihova (XXXV—XLVIII).

Shema rime kod dvanaesterca i katrena je parna (A-A-B-B-C-C i A-A-B-B), a kod osmeraca i šesteraca, miješanih s petosložnim stihom, ukrštena, većinom s parnom rimom na kraju (A-B-A-B-C-C).

Cezura kod Zmajevićevog dužeg metra uglavnom dijeli dvije simetrične ritmičke cjeline (6 + 6 ili 4 + 4), a iktusi su većinom na prvom slogu.

Jezik ove Zmajevićeve poslanice neće biti korisno posebno ispitivati. Najprije zato što je pored narodnog govora karakterističnog za bokeljsko područje, posebno peraško, literarni uticaj dubrovačkih pjesnika veoma snažan. To nije slučajno, jer u jednom pismu Vulović bilježi da Zmajević ima »izpis svih umotvorijah dubrovačkih pjesnika«. ⁷ Pored tih stihova sačuvano je izuzetno obilje jezičkih uzoraka s kraja XVII st. od strane istog Andrije Zmajevića, u istorijsko-teološkoj prozi još neobjavljenog rukopisa »Ljetopisa crkvnoga«. ⁸ Sve to omogućava posebni i kompleksni zahvat lingviste u ovom pravcu.

Ali se svakako zaista s pravom isticala izuzetna ljubav Zmajevića prema narodnom jeziku, kao i izvjesno prvenstvo tog elementa u njegovoj ličnosti, pa mu je Ivan Botica 1671. god. opravdano pjevao:

Er ti tvom jeziku poštenje njegova;
Koji je pri tebi u slavi i dicit
Na sviem pod nebi vrijednima jezici.
Cić toga kjem vlada u rodni tvoj Perast
I vazda i sada tebi će slava rast.⁹

vora s rastuženim slavujem (147—158) i isto kratak uvod pred slavujevim opisom dubrovačkog potresa (189—198), da bi se na kraju dala kratka najava za završni dio pjesme (269—276). — Osmercem su izražena bolna osjećanja ranjenog autora, kao i molitva s biblijskim reminiscencijama (35—82), zatim zahvalnica poslije spasavanja (111—146) nagovaranje slavuja, sa klasičnim reminiscencijama, da mu otkrije uzrok tako bolne pjesme (159—188), da bi se završilo sa završnom porukom Dubrovniku (277—324). — Glavni i središnji dio pjesme, naime opis dubrovačkog potresa, dat je u još sažetijim stihovima od 6 ili 5 stopa (199—268).

⁷ Miroslav PANTIĆ, Prepiska Srečka Vulovića i Valtazara Bogišića, Zbornik istorije književnosti, II, SAN, Beograd 1961, str. 213.

⁸ Darxava sveta slavna i kreposna carkovnoga lietopisa trudom Andrie Zmaievichia Perascetanina filosofie nauciteglia i bogoslovca gniegda opatta perascckoga sada arkbiskupa barskoga u Budvi s. pristoglia apostolsckoga namiesnika kraglietva Servie nacelnika narodu slovinskomu otvorena a s. skupscetinni od rasplodegnia vierre poklognena god. MDCLXXV. (Original rukopisa u Arheološkom muzeju u Splitu. Naše dalje citate iz originala navodimo pod: Ljetopis).

⁹ Srečko Vulović, Spomen-knjiga radostnom prigodom posvećenja presvietloga i procastnog pragospodina Tripa Dra Radoničića za Boko-kotorskog biskupa. U Zagrebu 1888, str. 17.

A. G. Škrivanić je opet odmah na početku svog rada o Ljetopisu s pravom podvukao »Andrija Zmajević spada u red onih naših historičara književnika XVII veka koji su pisali u prozi na narodnom jeziku u vremenu kada se u našim krajevima — osobito na primorju — smatralo da o nauci treba da se piše samo na stranom jeziku.«¹⁰

II

Da je Andrija Zmajević imao prijatelje u Dubrovniku i da ih je posjećivao, kazuje nam sama ova poslanica. Baš je i Uskrs 1667. Zmajević htio da provede u Dubrovniku:

Dubrava rastijaše, u kojoj tad meni
Veselo stojaše prijatelj ljubljeni
Kojemu hoteći čestitit blagdane
Pospjehom hiteći, ostavih moje stane.
Opravih se k njemu po sinjemu moru,
Da u žudjenomu budem razgovoru.

(stih 7—12)

U tome je Zmajevića, kako već rekosmo, spriječio potres, a održana misa-zadušnica bila je planirana neposredno prije putovanja za Dubrovnik:

Vozeći svrati se korabljica moja
Gdje sada vidi se uzrok nepokoja

(stih 15—16)

Pre što svetu službu ja dospijevah moju,
Počeh činit tužbu u smrtnomu znoju,
Er se strese zemlja i slavni dvorovi,
Svi se iz temelja svališe zidovi.

(stih 27—30)

Ne posjedujemo posebnih i neposrednih podataka o ličnim i prijateljskim vezama Andrije Zmajevića s pojedinim Dubrovčanima, ali treba spomenuti Vulovićevo tvrđenje da je »spisatelj bio u prijateljskom savezu sa Gundulićem i Palmotićem«.¹¹ Kako to Vulović nije dokumentirao određenim izvorima, vjerojatno se radi o mjesnoj tradiciji, jer ozbiljnije veze sa Gundulićem moraju se isključiti, ako imamo u vidu da je veliki dubrovački pjesnik umro kada je Zmajević imao svega 14 godina, naime 1638. godine.

¹⁰ G. A. Škrivanić, Crkveni letopis... n. d., str. 310.

¹¹ Miroslav Pantić, Prepiska... n. d., str. 213.

Kako je, dakle, bio odlučio da putuje u Dubrovnik, Zmajević nije ništa ranije pismeno pripremao, jer je želio da bude u neposrednom »žudeom razgovoru«. Lična nesreća doživljena u potresu, a naročito katastrofalne vijesti o Dubrovniku, inspirišu ga da piše poslanicu. To se vjerojatno desilo neposredno poslije 6. aprila, dok je još ležao ranjen u krevetu.

Tada Zmajević, po svoj prilici, nije ni mogao da posjeduje neke naročito precizne podatke o nesreći grada. Ali sasvim je sigurno, kako to proizlazi iz same pjesme, da autoru ni izdaleka nije bila namjera da daje opise i faktografske detalje. Zmajević samo sumarnim i baroknim jezikom govori o rušenju grada i ljudskim žrtvama, dok njega u stvari zanima nešto sasvim drugo i mnogo važnije. Primarni Zmajevićev problem je kakve će biti posljedice te kataklizme na kulturnom i nacionalnom planu naših naroda i šta može da proizađe iz tog rušenja najkrupnijeg kulturnog i nacionalnog centra slavenstva.

Slavna Dubrava
Roda slovinskoga
Kruna i slava
Naroda moga
Zlo je skršena

(stih 209—213)

Moja Dubrava
Sred slovinske strane
Ma jedina slava,
Rad koje su rane
Sred srca moga.

(stih 234—238)

A da ne bi bilo sumnje na šta zapravo misli, Zmajević je veoma precizan, pa nabraja glavne elemente koje — po njemu — sačinjavaju taj veliki i značajan pojam dubrovačke kulture, koji za sve Slavene ima širu vrijednost središta i posjeduje kohezionu snagu. Tu se najprije ubrajaju pjesnici, koje vile krune vijencima, tu su »mudra i razumna« gospoda (svakako naučnici i diplomate), tu je ljepota dubrovačke arhitekture s umjetničkim svijetom, dok će se kasnije podsjetiti i na ratnički element »vojvode i vitezova« (stih 290).

U njemu slavići
Moji su pojali
Stari i mladići
Na svjetlo su dali
Pjesni plemenite

(stih 239—243)

U njemu gospoda
Mudra i razumna
Slovinskoga roda
Dika, čast i kruna
Slavna je bila.

(stih 249—253)

Nije bilo grada
U slavnu jeziku
Ni ljepšijeh zgrada
Kako u Dubrovniku,
Gradu mojemu.

(stih 259—263)

A cijeli taj dubrovački »slavni perivoj« bio je za Zmajevića utopljen u arkadijsku vilinsku atmosferu, u kojoj su vile zorom vodile »tanac radosni svoj«.

Ali dok je izvanredno cijenio kulturni značaj i misiju Dubrovnika, Zmajević ima mnogo rezervi za politiku koju vodi Republika. Čak možemo reći da odnosi Zmajevića sa zvaničnim organima Dubrovačke Republike nikako nisu bili dobri. O tome nam govori nekoliko pisama iz vremena od prije i poslije potresa, sačuvanih u Historijskom arhivu u Dubrovniku.^{11a}

U pismu koje upućuje iz Perasta 3. oktobra 1661. god., Zmajević nudi Republici svoje usluge u vezi s jednom akcijom Kongregacije za propagandu vjere, a obećava da će ako treba i doći u Dubrovnik. On je naime primio iz Rima dva pisma od Kongregacije u kojima se izlaže jedan plan o pomoći biskupima »ilirske narodnosti«, gdje se oskudijeva u mlađem svećenstvu. Prema tom planu Kongregacije, Zmajević je, kao njen bivši đak, bio pozvan u Rim najprije 1660. god., a zatim je trebao doći u Dubrovnik, gdje bi, ako se s time složi Republika, preuzeo nadzor nad odgojem sjemeništara.^{11b}

U svom kratkom i hladnom pismu Dubrovačka Republika 20. novembra 1661. god. obavještava Zmajevića da se već neposredno odgovorilo Kongregaciji, pa zato nije potrebna da i njemu posebno odgovara. Iako mu pisma smatra »ljubaznim«, nema potrebe da dolazi u Dubrovnik.^{11c} Iz toga vidimo sasvim jasno kako je Zmajevićeva ponuda u cjelini otklonjena kao nepoželjna.

A šta je opet sam Zmajević mislio o zvaničnoj politici Dubrovčana, to se vidi iz jednog znatno kasnijeg pisma, upućenog 1. VII 1682. opatu Francescu Ricciardiju. Komentirajući Ricciardijevo obavještenje da mu nije stiglo ni pismo skadarskog biskupa ni njegovo, Zmajević iznosi da se nimalo ne čudi lukavom zadržavanju pošte kada ima u vidu »kvalitet tih ljudi«. Malo zatim će odmah i razjasniti šta je pri tom mislio potcrtavajući materijalni interes kao osnovni pokretački motiv Republike, pa

^{11a} I na ovaj način zahvaljujem prof. Miroslavu Pantiću što mi je obratio pažnju na tu arhivsku građu.

^{11b} «... Per consolare i vescovi della illirica natione che, nella mancanza de sacerdoti han supplicato la Santa Sede Apostolica volesse provedere le loro chiese de simil ministri... la Sacra Congregazione de Propaganda Fide l'anno passato mi fece venir a Roma, e come a suo alunno diede ordine, dopo che sarà fatta la provisione delle cose necessarie, e l'Eccellenze Vostre restassero contente, mi transferissi in cotesta città, acciò in essa come in capo della natione attendessi fossero allevati nel timor d'Iddio, instruiti nelle cose ecclesiastiche alquanti gioveni per sollevo de medesimi vescovi. L'istessi commandi essendomi di nuovo replicati...» Historijski arhiv Dubrovnik, Isprave i akti (Prepiska), XVII st. fasc. IX, br. 969 1661, Copia della lettera scritta da D. Andrea Zmaievich, abbate da Perasto.

^{11c} »... et essendosi da noi sopra l'occorrente risposto alla medesima Sacra Congregazione, non fa di mestieri soggionger altro di vantaggio alle dette sue amorevoli lettere, ne meno occorre ch'ella s'incomodi perciò a venire in questa Città...» Isto, br. 972.

se zato ponekad ne preže ni pred intrigama, ako je u pitanju vlastita korist. Ta razmatranja on odmah povezuje s jednim konkretnim primjerom, sumnjajući da su baš u to doba Majinjani promijenili svoj stav opet pod uticajem Dubrovačke Republike.^{14d}

III

Neophodno je posebno obratiti pažnju na humanu toplinu s kojom jedan od najuglednijih bokeljskih intelektualaca II polovice XVII st. doživljuje tešku katastrofu svog prvog susjeda. Ovdje se, čini nam se, radi o rijetkom ljudskom dokumentu u kom se iskreno učestvuje u tuđu, nesreću, očekuje brzo iscjeljivanje rana i veličaju ranija dostignuća i njihov krupni domet. A to je sve posebno važno zato što nam proučavanje arhivalija nerijetko donosi primjere dosta istaknutog antagonizma Bokelja i Dubrovčana, što se, uostalom, može lako shvatiti kada se uzmu u obzir razne trgovačke konkurentске i političke računice. Istina je da velike kataklizme i velike drame obično čiste vidike od onih svakodnevnih zagušljivih historijskih horizonata i sitnih računa sa suženim dioptrijama, ali stihovi Zmajevića nose izuzetno topla ohrabrenja i humane poruke.

Prateći sumarni sadržaj »Slovinske Dubrave«, mi smo već naveli stihove koji govore da je cijela poslanica prvenstveno i pisana da bude optimistička utjeha preostalima u životu. Autora prvenstveno impresionira porazni efekat gubljenja intelektualne elite Dubrovnika, a ne sama materijalna razaranja. Jer nije se radilo o »količini« nesreće, koja je inače u Dubrovniku zaista bila neuporedivo veća od bilo kog drugog nastradalog mjesta. Radilo se o pitanju: kakve će biti kulturne i nacionalne posljedice za slavenstvo ako Dubrovnik prestane da zrači. Da vidimo kakve je odgovore tražio i našao Zmajević na tom načelnom planu.

Osnovna je autorova misao da on u tolikoj mjeri cijeni one značajne, već postignute rezultate Dubrovnika na planu kulture, da ih u stvari smatra neuništivim. Tako da po njemu — a to je istovremeno i najveća utjeha — može biti riječi samo o trenutnom udaru, koji će apsolutno sigurno biti prevladan u kontinuitetu daljeg kulturnog djelovanja. Zato i kada promatra tragičnu stvarnost Dubrave (Dubrovnika), Zmajević pjeva:

^{14d} »... d'esser state furbescamente trattenute le lettere che così io il Monsignor Vescovo di Scuttari le scrisse. Di che punto non mi sono meravigliato sapendo la qualità de quella gente... tal persone, che tractano con tutti ciò che può risultare al interesse della loro borsa, et alle volte non mancano d'intrigar le cose per loro vantaggi; e dubito che loro ne siino stati causa che li Mahini si siino mutati duopinione...« Isto, fasc. LXX, br. 2125/18.

Nije t' ona poginula
Ne može ti poginuti,
Premda je malo uvehnula,
Zelena će ošte biti
Mnogo ljepše neg' je bila
Drag perivoj bit će vilâ.

U njoj će se još kruniti
Vojvode i vitezovi,
Književnici proslaviti,
Plemeniti bit dvorovi.
Pokazaće radost velju
Pjesni pojuć u nevolju.(!)

(stih 283—294)

Zmajević je uvjeren da se neizbježni kontinuitet mora nastaviti i da će se opet postići onaj stari visoki nivo kulturne slave Dubrovnika, i to ne samo na domaćem nego i na međunarodnom polju.

Tad ćeš, slavjo, uživati,
Dubja slavna te mladike
Koje će ti sreću dati
Medju ostale da jezike
Slava tvoja oglasi se,
Na sve strane proslavi se.

(stih 313—318)

Kada se prelazi na filozofsko argumentiranje utjehe u tom tragičnom času, Zmajević je prožet optimizmom kršćanske metafizičke filozofije. Prema njoj takve kataklizme na koje sam čovjek, i pored svoje grešnosti, nikako ne može da utiče, Bog je morao dozvoliti da se odigraju. A to znači da one, u izvjesnom smislu, i manifestuju božju volju, pa čak i njegovo sigurno prisustvo. Na taj način treba shvatiti i onaj elemenat potpunog naslova pjesme »... od Gospodina Boga pohođena«. Zato se čvrsto vjeruje da neće i ne može doći do potpunog uništenja unesrećenoga kraja. A lične nesreće, prema tome, čak mogu biti naročiti izraz božje ljubavi, jer u tim teškim okolnostima patnji može biti sigurnije vječno spasenje. U tom kontekstu sasvim je jasan slijedeći stav pjesme:

Livada je protrešena
Svoga duha plemenita,
Od Boga je pohodjena,
Nek ne vehne stanovita.
Blago koga Bog pohodi
Te stanovito privodi.

(stih 301—306)

I baš ona strašna vatra potresa, vezana za poniženja nemoćnog čovjeka, kasnije će dovesti do još većeg uzdizanja i slave grada:

Ognjem ti je užežena
Da b' ognjenoj u ljubavi,
Vječnoj vlasti ponižena,
Bila u mnogo većoj slavi.

(stih 307—310)

Za jaču argumentaciju svega toga navedene su i dvije slike. Prva podsjeća na novozavjetnu parabolu orača na livadi. Oranje razriva i potresa livadu, ali istovremeno izaziva bogat i radostan plod.

Kad se livada protrese
Plemenito žito rodi
I težaka plod iznese
Ki svoj želji njem ugodi.
Trude svoje zaboravi,
Pjesni pojuć u ljubavi.

(stih 295—300)

Druga slika je zapravo u duhu Salomonovih poslovice (XXVII, 21).

Čista zlata po načinu,
Preko ognja ona minu.

(stih 311—312)

S te platforme kršćanske filozofije prelazi se na više mjesta i u čisto molitveno raspoloženje. To je posebno razumljivo kada imamo na umu da je pisac visoki crkveni prelat i da iznosi jednu izrazito tragičnu temu, sa granica života i smrti. Neizvjesnost spasenja autora dok je bio živ zakopan, zatim vijesti o tako obilnoj žetvi smrti u Dubrovniku izazvali su da jedan fragment pjesme ima karakter molbe, a drugi zahvalnice. Ali i iz tih stihova izbija iskrenost ličnog uvjerenja autora. Molba je u osmercima i u svojoj osnovi teži za održanjem života, a ako to nije moguće, onda se moli za posmrtno spasenje duše (stih 35—82). Tu se u vezi s neobičnom situacijom živo zakopanog autora iznose i tri bliske biblijske asocijacije. Prva je vezana za spasenje Jone, isto »ukopanog« u utrobi velike ribe,¹² druga za »bogostrašna tri mladića« sačuvana od vatre,¹³ a treća za uskrslag Lazara.¹⁴ Inače molitveno se raspoloženje smjenjuje s opisom subjektivnog stanja u dvanaestercu (stih 89—100), a poslije spasavanja od strane Peraštana ispjevana je himna zahvalnica (stih 111—146).

¹² Stih 53—54. Odbijajući da prihvati volju Jehove i propovijedanje u korumpiranoj Ninivi, Jona se našao na brodu u oluji. Kako su putnici bili uvjereni da je on uzrok nevremena, da sebe spase, bacili su Jonu u more. Progutan od velike ribe, ostao je u njenoj utrobi tri dana i tri noći. Poslije molitve za spašenje, riba ga izbacuje na suho i on prihvata propovijedanje u Ninivi. Posebno je vezan za Zmajevićev stih citat iz Knjige proroka Jone 2. 11.

¹³ Stih 55—58. »Tri mladića«, drugovi proroka Danijela (Sidrak, Misak i Abdenag) bačeni su u VII st. prije n. e. u vrelu peć po naređenju cara Nabukodonosora. Oni su, u ime hebrejskog monoteizma, decizivno odbili da odaju počast zlatnoj statui. (Daniel, 3, 1—30)

¹⁴ Ivan, 11, 38—45.

IV

Glavni događaj od istorijskog značaja koji se opisuje u Zmajevićevim stihovima jest sam potres. Ali osim autorovog ličnog doživljaja koji smo već iznijeli, u pjesmi se nalaze sasvim neznatni detalji za otok Sv. Đorđa i Dubrovnik. Tako nas autor jedino u stihovima obavještava da su zidovi crkve sv. Đorđa¹⁵ na istoimenom otoku potpuno do temelja srušeni (stih 30) i da su od srušenog kamenja stradali mladi ljudi iz pratnje (stih 32—33). Zbog oskudice nekih autentičnih bližih podataka u pjesmi, nas je zainteresiralo šta je Zmajević o potresu ispričao u prozi u svom Ljetopisu. Međutim, u primjerku koji se čuva u Arheološkom muzeju u Splitu istrgnuti su listovi koji se odnose na godinu potresa. A da je tekst o ovoj tematici stvarno postojao u Ljetopisu nepobitno kazuje Zmajevićev indeks imena i pojmova na kraju rukopisa (»Skazagnie«), gdje nalazimo: »Potres strascni u Dalmacij 1667« i »Perast od silne voiske turske obragnien 1654«.¹⁶

Ali kako osim tog rukopisa u Splitu, preko Šafarika, Kukuljevića i Račkoga, znamo da u Vatikanskoj biblioteci postoji još jedan rukopisni primjerak Ljetopisa, postojala je nada da će tamo biti sačuvan neoštećen i ovaj podatak. U Vatikanskoj biblioteci, međutim, postoje samo dva sveska Zmajevićevog rukopisa, ali ne prelaze događaje 700. godine.¹⁷

U cjelini izgleda da neke veće nesreće, sa brojnim poginulima, nije bilo, a to proizlazi i iz izvještaja Kongregaciji.¹⁸ Andrijim nećak, Vicko Zmajević, nešto kasnije ovako sažeto iznosi događaj: »Jer premda se tada srušila crkva sv. Jurja na otočiću, koja je u onaj čas bila puna pobožnog puka, premda su se brda odcijepila i skoturala silna greda te srušila sedam

¹⁵ Od interesa je da napomenemo kako je 21. I 1653. god., dakle malo prije potresa, mletački senat naredio kotorskim vlastima da se ta crkva popravi, jer je bila oštećena vremenom. DAK, O, 109, str. 54.

¹⁶ U stvari su istrgnuta dva lista sa hronološkim granicama od 1647/48—1670. Jasno je da je izvršioca tog barbarskog gesta zanimala poznata peraška bitka 1654. i potres 1667. Rukopis je svakako oštećen dok je bio u Perastu, jer je to na njemu konstatovao u jednoj bilješci na dnu str. 892. konte Frano Visković, kada ga je čitao negdje krajem XIX v. »Mancano le pag. 893—896. In quelle pagine doveva esservi la descrizione, o almeno un accenno sulla memorabile vittoria dei perastini sopra Mehmed-aga ili giorno 15. V 1654. CV«. O kretanju peraškog primjerka rukopisa vidjeti djelimično kod Luigi Masc-hek, Manuale del Regno di Dalmazia per l'anno 1872, Zara, a djelomično kod Škrivanića, Crkveni ljetopis... n. d., str. 313.

¹⁷ Zmajevićevo djelo velikog formata nalazi se u Vatikanskoj biblioteci pod signaturom: Borg. illir. 1 i 2. Prvi svezak (fol 1—89) je od početka svi-jeta do Heroda, god. 36 (=4017) i Ivana Krstitelja (fol. 81) s dodatkom Sibile 3027 (fol. 89). Drugi svezak (fol. 1—224) počinje s Isusovim rođenjem i svršava se god. 700 (= 4752 sv. Valfran biskup). — Za podatke posebno zahvaljujem Dragi Castellano rođ. Milošević, koja u ovoj i u drugim prilikama nije žalila truda da mi pomogne.

¹⁸ »Opat Andrija toga dana u jutru vršio je u crkvi pomen jednoj Pera-štanki kada se, usled potresa, crkveni svod srušio i njega s nekoliko vernih zatrpao. Pored nekoliko mrtvih, on je srećom živ izvučen ispod ruševina, o čemu je isvestio Kongregaciju.« J. Radonić, Rimska kurija... n. d., str. 344.

zidova različitih kuća, ipak u Perastu nije bilo van dvadeset samo mrtvih.«¹⁹ Ali sačuvano je i drugih težih, svakako preuveličanih vijesti. Tako je kod J. Mihailovića sačuvan podatak da su u Perastu »skoro sve kuće porušene«, a i crkva. Za Sv. Đorđa i okolna naselja navodi se oko 40 ljudskih žrtava.²⁰ Vjerojatno na osnovu istih tih mletačkih dokumenata, Gl. Stanojević donosi slične podatke: »Međutim školj Sv. Đorđa postao je zajednička grobnica četrdeset ljudi . . . Ostali su zatrpani u crkvi i niko od prisutnih nije se spasio.«²¹

Što se tiče dubrovačkog potresa, Zmajević nam daje još manje podataka. Njemu je bilo stalo da ostavi utisak da se radi o nečem zaista katastrofalnom, ali ne navođenjem nekih slika i objektivnih činjenica, nego samo teškim psihološkim efektima lične tuge, koju izaziva izvještaj o nesreći:

Učini da moje srdačce uzdiše,
Tuge mi povrati, nove muke zada,
Uze mi predati srce puno jada.
A suze proliše niz lišce trostruke
Svi koji počuše slavja moga muke.

(stih 150—154)

Kako smo to već konstatovali, autora je interesovao više onaj moralni i kulturni aspekt katastrofe nego činjenično stanje. Ipak na jednom se mjestu kaže da je u Dubrovniku nastradalo više od polovine građana:

Zašto ostavi
Dubja manji dio . . .

(stih 224—225)

A taj je podatak, kao što je poznato, približno tačan, jer se na osnovu obilne dokumentacije moglo zaključiti da je »ostala zatrpana skoro polovina gradskog stanovništva«.²²

Dalji problem s područja pozivanja ove pjesničke poslanice na istoriju jest Zmajevićev navod da je crkvu na otoku Sv. »Đorđa i zmaja«²³ sagradio jedan Nemanjić, iako po samome tekstu nije odmah jasno na koga se tačno misli.

Kje njegda ogradi car Šćepan Nemanja (stih 21).

¹⁹ S. Vulović, *Gospa* . . . n. d., str. 44; Fr. Viscovich, *Storia di Perasto, Trieste 1898*, str. 242; Pavao Butorac, *Opatija Sv. Jurja kod Perasta*, Zagreb 1928, str. 63. i 67.

²⁰ Jelenko MIHAILOVIĆ, *Seizmički karakter i trusne katastrofe našeg južnog Primorja*, SAN, Beograd 1947, str. 36.

²¹ Gligor STANOJEVIĆ, *Odnosi Venecije sa hercegovačkim, brdskim i crnogorskim plemenima*, *Istoriski časopis, SAN*, Beograd 1960, str. 219.

²² R. Samardžić, *Borba* . . . n. d., str. 2; J. Mihailović, *Seizmički karakter n. d.* smatra da je realno uzeti da je bilo nešto preko 2000 žrtava.

²³ »Đorđa i drekuna«, kako stoji u stihu 24.

Carska titula navodi na Dušana, iako bi sam oblik »Šćepan Nemanja« bio bliži »Prvovjenčanome«, pogotovo ako pretpostavimo da se carska i kraljevska titula mogla zamijeniti.²⁴

Cinijenično stanje u vezi sa crkvom sv. Đorđa inače je poznato i dokumentarno utvrđeno. Benediktinska opatija, a onda svakako i crkva, postojala je sigurno prije vladavine Nemanjića Bokom (od 1186. god), i baš njen opat Ivan »abbate Sancti Georgii« učestvuje još 1166. god. u svečanom osvećenju oltara u dovršenoj kotorskoj katedrali.²⁵ A na osnovu jednog fragmenta pleterne ornamentike IX—XI st., uzidanom na vanjski zid apside, pretpostavlja se da je opatija postojala i od IX stoljeća.²⁶

Na koga tačno Nemanjića misli Zmajević i zašto je došlo do spomenutog navoda u pjesničkoj poslanici? To pitanje možemo djelomično razriješiti ako koristimo Zmajevićeve stavove bliske ovoj tematici iz Ljetopisa, a još mnogo sigurnije, ako se obavijestimo o ekonomsko-političkim i pravnim borbama u Perastu i Veneciji toga vremena. Na osnovu tih analiza doći ćemo do rezultata da je autor u navedenom stihu iz 1667. god. mislio na kralja Stefana Prvovjenčanoga, kao i da je jednostavno preuzeo glavnu tezu Perasta iz sudskih raspri s Kotorom koja se zasnivala na falsifikovanoj mileševskoj povelji. Inače bi bilo teže razumljivo — iako se ne može isključiti — da Zmajević nije znao za postojeću crkvenu dokumentaciju i tradicije o benediktincima, pogotovo kada je to ulazilo u okvir njegovih rimskih studija, a bilo je u neposrednoj vezi s njegovim vlastitim položajem opata na otoku Sv. Đorđa.

Kada ispitamo rukopis Zmajevićevog Ljetopisa, naići ćemo na nove teškoće i uvjeriti se da ni autor sam nije bio siguran kako da podatak o crkvi sv. Đorđa unese, pa je mijenjao tekst. Zato o gradnji Sv. Đorđa govori na dva mjesta, vezujući njegov postanak za razne vladarske ličnosti, da bi i jedan i drugi podatak, možda lično, precrtao.²⁷ Međutim, za naš će konačni zaključak biti značajno da Zmajević u Ljetopisu kada govori o Prvovjenčanome kao ktitoru Sv. Đorđa spominje dokumentaciju iz manastira Mileševa, što se vezuje za druge argumente, o kojima će biti riječi.

Prvi spomen crkve sv. Đorđa u Ljetopisu je u vezi sa Prvovjenčaninom,²⁸ a drugi s carem Dušanom,²⁹ i to skoro u istoj stilizaciji. Doba kada

²⁴ Na jednom mjestu u Ljetopisu Zmajević se zadržava na lozi Nemanjića i kaže: »Od Simeona Stefan; od Stefana Krapalo, alli Nemagnia II koji promieni ime i Stefan se illi Venčani reče; i po gniemu svi kraglievi sarbski to ime uzdarxasce«. Str. 707.

²⁵ Dokument je prvi objavio Farlati odnosno Coleti (*Illyricum sacrum VI, Venetiis 1791—1819, str. 433*), a zatim Kukuljević, Smičiklas i Majer.

²⁶ Niko Luković, *Zadužbina pomoraca, Godišnjak Pomorskog muzeja Kotor 1962/X, str. 80*.

²⁷ To je uočio i Visković, *Storia... n. d., str. 241*.

²⁸ Njega Zmajević naziva Nemanja II Krapavi. Slijedeći tačno Orbinija (kako je to utvrdio Škrivanić, *Crkveni letopis... n. d., str. 323—324*), Zmajević iznosi podatke o krunisanju i osvajanjima, a zatim na margini pored ostalog dodaje: »On gradi Manastir od Milosceva i S. Giorgia na otoku prema Perastu u nascem miestu u koga carui mii u nascoj mladosti bismo od Gospo-

je tačno i u kojem vremeskom razmaku Zmajević pisao ta dva raznovrsna navoda u Ljetopisu, ne možemo sigurno utvrditi, ali to je bilo svakako poslije prestanka funkcije opata i izbora za nadbiskupa (1671. god.), jer tu se na oba mjesta citira da je ranije 16 godina vladao opatijom.³⁰ Dakle, prema hronološkom redu pisanja logično bi bilo da prvi zapis o Prvovjenčanome kao ktitoru Sv. Đorđa bude vremenski raniji od drugoga, o caru Dušanu.³¹ A kako je naša pjesnička poslanica nastala 1667. god, dakle svakako znatno ranije od oba zapisa u Ljetopisu (poslije 1671), ono prvo mišljenje o Prvovjenčanome kao ktitoru i mileševskoj dokumentaciji vjerovatno je bliže stavu Zmajevića iz doba potresa i pisanja stihova o kojima je riječ.

Ali to još ne rješava pitanje na koji je način došlo do mišljenja o Prvovjenčanome kao ktitoru.

Za odgovor na to pitanje neophodno je da se zaustavimo na tadašnjim ekonomsko-političkim sporovima Perasta s Kotorom, a naročito na pravnoj argumentaciji navodenoj pred mletačkim sudom. Radilo se u stvari o posljedjim fazama jedne stoljetne i žilave borbe Perasta za emancipaciju. Jer treba imati na umu da je srednjovjekovni Perast pripadao metohu opatije Sv. Đorđa i da je tek preko tog okvira ulazio u granice distrikta kotorske komune. Zato se — kako je to uočio I. Sindik — u kotorskom statutu svega jedanput nalazi spomen Perasta, i to ne u vezi s granicama. A srednjovjekovni Kotor je iz razumljivih razloga veoma rano posegao da upravlja znatnim imanjem benediktinske opatije Sv. Đorđa.³² Dugotrajna i uporna borba Peraštana za emancipaciju od kotorskog plemstva dovela je 1530. do teških sukoba, mržnji, pa čak i svirepog ubistva kotorskog plemića-opata Pompeja Paskvalija. Nešto kasnije, i to 1580. god., odvojila se od Kotora i Peraška mornarica kao samostalno tijelo, a 1585. god. — prema službenim mletačkim aktima — vidimo da Perast stiče i upravnu samostalnost od Kotora. U tom dramatičnom procesu najkasnije će — i to tek 1634. god. — doći do ukidanja tutorstva kotorske komune crkvenim stvarima.³³

de Mletacke postavglieni za opata i 16 godišta vladasmo onom opatiom. Ima četiri sina kako se u gniegoviech kgnigah vidi u recenom Miloscevskom manastiru.« Ljetopis n. . str. 739. Zapis o Sv. Đorđu i Prvovjenčanom je precrtan, iako se ne može znati da li je to uradio sam Zmajević. »Knjige« svakako ovdje znače arhivalije.

²⁹ Iznoseći kako je Dušan dao zadaviti oca, Zmajević navodi zadužbine koje je sagradio »radi grieha svoga velika«. Tu kaže: »Megiu ostale ogradi Filendar Manastir u Sveto(j) Gori i takogie oni S. Georgia na otoku prema Perastu nascem miestu u komu mi bismo za opata u mladosti nasco(j) postavglieni od Gospode Mletacke i 16 god(išta) vladasmo onom opatiom«, Ljetopis... n. d., str. 781. Podatak je isto precrtan.

³⁰ To je bilo od 1655. do 1671. godine. Tako bi se i u ovom detalju ovi zaključci o vremenu pisanja Ljetopisa slagali s ostalim argumentima G. Škrianića (Crkveni letopis... n. d., str. 312).

³¹ Prvo je na strani 379, a drugo na strani 781. Ljetopisa.

³² Dr Ilija Sindik, Komunalno uređenje Kotora, SAN, Beograd 1950, str. 23. i 142—143.

³³ P. Butorac, Opatija... n. d., str. 34, 46. i 53—54.

Ali ono što je u svemu ovome za nas značajno i zbog čega se na ovome zadržavamo, jest pravna argumentacija u toj borbi. Jer kako su se Kotorani pozivali na povelje cara Dušana iz Nerodimlja (1351. god.) i kralja Tvrtka (1382. god.), po kojima je opatija sa cjelokupnim metohom — pa i Perastom — ulazila u distrikt grada Kotora, Peraštani su isto smatrali da treba posegnuti za istovrsnim protudokazom, a to znači isto za jednom nemanjičkom poveljom, koja bi i njima pružila pravni osnov za juspatronat nad opatijom Sv. Đorđa »ex fundatione«. Iz tog razloga je — kako nam izgleda — došlo do falsifikovane Mileševske povelje, koja se tako naziva, jer je tekst ovjerio »Iguman Milloscevski Vassilie Jermolak... na lietto 7141 at exe poplti Rodstva Kristova 1633...³⁴

U toj povelji stoji da je — pored katedrale sv. Tripuna i sv. Marije u Kotoru — kralj Stefan Prvovjenčani (1196—1228) sagradio i crkvu sv. Đorđa na istoimenom otoku pred Perastom. A glavna klauzula koja je — pored određivanja znatnog posjeda — išla u prilog Peraštanima glasi: »i zapovijedeh Pirastu da se tun nazirre i da je sluxe«. ³⁵ U tom svjetlu peraškog načelnog stava toga vremena i pravne argumentacije u procesu oko patronata nad opatijom iz 1633. god. u Veneciji, ³⁶ treba čitati i razumjeti Zmajevićev stih o zidanju crkve sv. Đorđa pred Perastom od strane »cara Šćepana«..

Ko je falsifikat izradio i kada, ne može se tačno utvrditi, ali to se desilo svakako prije godine ovjeravanja Mileševske povelje i procesa u kome je ona korišćena, tj. prije 1663. godine. Ako, dakle, sam Zmajević, tada najmanje sa 9 godina, u tome nije mogao učestvovati, on nije želio ili nije mogao da osporava i ruši dokumenat na kome se tada bazirao načelni stav Perasta i njegova glavna pravna argumentacija. Inače je interesantno napomenuti da su poznati odlični lični odnosi Zmajevićevi s manastirom Mileševa, ³⁷ a Peraštani su dobre veze, vjerovatno, održavali i ranije.

³⁴ O redakcijama povelje vidjeti kod Butorca, Opatija... n. d., str. 4, nap. 7. Treba dodati štampanu zbirku dokumenata »Stampa del Fedelissimo Comuni di Stolivo contra la Comunità di Perasto et altri...« str. 14—15. i Vukovu prepisku VI, SAN, Beograd 1912, str. 518, čiji se tekst ne slaže potpuno sa Djelčićem. Prema Djelčiću prenose Smečin tekst I. Stjepčević u Katedrali Sv. Tripuna, Split 1938, str. 66, nap. 25. i Vicko Matov Tripković (Podnopoljski) Crtice o Boki Kotorskoj, Hercegnovi 1922, str. 19—20. Prepis Andrije Balovića donosi Miroslav Montani, Uz kamene spomenike na otoku Sv. Đorđa kod Perasta, Zbornik Historijskog instituta JAZU 1964, vol. 5, str. 347, bilj. 1.

³⁵ Giuseppe Gelcich, Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro, Zara 1880, str. 68. Vukova varijanta je još određenija u korist Perasta: »I zapovedah Peraštanom da to naziru krepko i služe i da e pod rukom njih.« Što se tiče samo posjeda, ogromne su razlike između Smečinog i Balovićevoeg teksta, (Gelcich, Montani), ali nas ti detalji ne interesuju.

³⁶ Proces su, kako je poznato, pravno izgubili i Kotorani i Peraštani, jer je Mletačka Republika preuzela pravo patronata nad oba otoka. Ali u praksi Peraštani su u izboru opata dobili punu ingerenciju u predlaganju svojih kandidata, koje je formalno-pravno birao mletački senat, a davao pristanak kotorski biskup. P. Butorac, Opatija... n. d. 54.

³⁷ Zmajević je posebno isticao značaj Mileševa koji je imao 150 kaluđera. I pored izvjesnih rezervi u odnosima, peraški opat im je slao na poklon »vo-

Navedimo još jedno mišljenje, koje je prvi iznio Andrija Balović³⁸ u svojim neobjavljenim Analima. Tu se smatra »da riječ ‚zgradih‘ treba razumjeti kao ‚ponapravih‘, te da bi po Zmajeviću trebalo tumačiti da je crkvu restaurirao...« »cioè ristaurai ed ampliai«. ³⁹ Ta je pretpostavka, data jedno stoljeće po smrti Zmajevića, zapravo jedina mogućnost da se povelja donekle pomiri sa drugom već spomenutom dokumentacijom, koja izgradnju svih navedenih crkava utvrđuje ranije od Prvovjenčanoga. Međutim, osnovna jezička analiza dokumenata u ovom slučaju nikako ne dopušta takvu pretpostavku. S poveljom se, bez ikakve sumnje, veoma precizno mislilo na novogradnje. Tako Smećin prepis kaže za Kotor »Ne obretoh u niem Hrama i zgradih...«, a u Vukovoj varijanti »nenadoh u njem crkve i sogradih...« A za peraški Sv. Đorđe u Smećinom prepisu stoji ista terminologija »i zgradih hram«, dok Vukov ćirilski tekst, koji bi trebao da bude bliži navodnom originalu, jasno isključuje popravke: »... i počeh graditi crkvu Svetago Mučenika Georgija na školj u Otoku«. Slično tome i Ljetopis Zmajevića, kako smo već naveli, govori o gradnji, a ne o prepravkama. A pored toga nije sačuvano nikakvih drugih istorijskih tragova i indikacija u tom smislu. Zato smatramo da ta pretpostavka nema čvršćeg osnova.

Ali treba obratiti pažnju još na jednu stvar. Peraške hronike i neki stariji istoričari od najranijih su vremena povezivali područje otoka Sv. Đorđa za neke izuzetno krupne istorijske ličnosti i događaje. Tako se vjerovalo i pričalo da je sama ilirska kraljica Teuta predala Peraštanima »na čuvanje« svoju kulu, koja se, navodno, nalazila na tom otoku.⁴⁰ A Orbini, pošto je naročito podvukao ratnički profil Peraštana i Peraštanke-Amazonki, ide u najraniju prošlost Perasta i, pozivajući se na Baldasara Splićanina, tvrdi da su Rimljani na Sv. Đorđu podigli tvrđavu za obranu risanskog zaliva i da su tu postavili Peraštane za čuvare. Pa kako su se oni pokazali hrabri u borbi protiv pirata, dobili su čak od imperatora Dioklecijana imunitetne privilegije, kao i drugi talijanski gradovi pod vladavinom Rima. To se desilo oko 292. godine.⁴¹ Potpuno za tim tragom išao je i Andrija Zmajević u svom Ljetopisu.⁴²

štanice, brojanice ‚medalje i druge pobožne stvarčice«. Sa svoje strane mileševski kaluđeri su mu slali uzdarje, kao npr. izvezeni rubac. J. Radonić, Rim-ska kurija... n. d., str. 338.

³⁸ O don Andriji Markovu Baloviću i njegovim Analima vidjeti nap. 17 u mom članku »Pomorski elementi u obiteljskom arhivu Balovića iz Perasta«, Pomorski zbornik, knj. 2, Zadar 1964, str. 695.

³⁹ M. Montani, Uz kamene spomenike... n. d., str. 348, kraj bilj. 1.

⁴⁰ Pavao Butorac, Boka Kotorska od najstarijih vremena do Nemanjića, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 1926/27, str. 71.

⁴¹ «... havendo i Romani fatto un forte sopra lo scoglio, hora detto S. Giorgio, quello diedero in guardia a Perastini. I quali per essersi portati bene nella difesa, che fecero contra alcuni corsali, ebbero dall'Imperadore Diocletiano tutti i privilegi e imunità, le quali havevano le città d'Italia, sottoposte all'Imperio Romano...« Mauro Orbini, il Regno de gli Slavi, Pesaro 1601, str. 306.

⁴² U okviru prikaza života i rada Dioklecijana stoji: »Ovi ćesar (kako svjedoči Orbini Dubrovčanin u njegovu kraljevstvu slovinskomu) kada Pera-

U takvoj tradiciji stalnog povezivanja krupnih ličnosti i vladavina za otok Sv. Đurđa (Iliri-Teuta, Rimljani-Diokelecijan), isto se uradilo i s jedinim Nemanjićem. To prije što se i u Perastu, kao i u nekim drugim istaknutijim naseljima, svuda težilo za pronalazanjem drevnog kontinuiteta u svim bitno važnim pitanjima mjesta (izuzetna starina i značaj naselja, veoma stare i kontinuirane privilegije i sl.).

V

Mi nećemo ponavljati sve pojedinosti biografije Andrije Zmajevića, koju je poslije Farlatija, Theinera, Kukuljevića, Markovića, Ljubića i Vulovića prvi cjelovitije i sintetički iznio P. Butorac u ogledima »Zmajević«, a kasnije se i dalje bogatila, naročito dokumentacijom J. Radonića i R. Kovijanića. Istaknućemo samo novije momente, i to one koji su od nekog neposrednog ili posrednog značaja za naš rad, naročito u vezi s porijeklom, živim interesovanjem za jezik i literaturu i društveno aktivnim djelovanjem u teško ratno doba.

Porijeklo svoje porodice A. Zmajević je iznio u Ljetopisu, navodeći da su se njegovi preci preselili 1516. god. iz Crne Gore u Kotor, »na Marlatovo ne daleko od grada ogradiše kuću i kod nje crkvu, koja obaljena u rati godišta 1571 blizu mirova iste kuće i današnji dan vidi se. Otle ženeći se u Perast premjestiše se, gdje po milosti Božjoj ustanovičana kuća naša napreduje.«⁴³ Dalja ispitivanja kotorskih notarskih svezaka i povezivanja s toponimima sela Vrbe kod Njeguša naveli su R. Kovijanića na opravdanu pretpostavku da su preci nadbiskupa Andrije obrađivali zemlje vlasništva kotorske plemićke porodice Drago, u doba kada su Vrba, Ledinac (Njeguši) i Knež-dol pripadali Kotoru. Prema tom prezimenu Drago nazvana je i zemlja — u prevodu — Zmajuš, a oni koji su je obrađivali Draktići i Zmajevići. Otuda kasnije u grbu peraških Zmajevića isti simbol zmaja kao i kod kotorskih Draga.

Inače prvi su Zmajevići u Kotoru mesari i trgovci kožom i tekstilom. Zatim braća Andrija i Vicko zakupljuju carinu za tursko područje Herceg-Novoga i bogate se. Kuća sa crkvicom, koju kasnije spominje nadbiskup Andrija, nalazila se između Tabačine i mora, ali je kasnije Zmajevići gube zbog duga. Carinik Andrija oženio se Anđušom iz Pe-

štani naši pod njegovijem vladanjem obraniše viteški otok S. Đurđa (na komu Rimljani u ona bremena bjehu njeku građu učinili za stražu od mora i sve okoline i preporučili istijem Peraštanom) sve milosti u svari od carina, navlastito koje bjehu dopuštene od Rimskoga Cesarstva gradovom od Italije pod punijem načinom (kao i u sadašnja bremena slavna gospoda mletačka čine) sve istijem Peraštanom poda.« Ljetopis... n. d., str. 296. — Slično kod Zavorea »Estratto dall'Istoria della Dalmazia di Dom. Zavoreo da Sebenico (manoscritto esistente in casa Viscovich pag. 30) scritto l'anno 1603«, Privatni arhiv Balovića (PAB)-G. Slično i Bruzen la Martinière, Dictionaire géographique VII, Gligor Stanojević, Građa za istoriju Perasta, Spomenik SAN, CV, Beograd 1956, str. 60.

⁴³ Ljetopis... n. d., str. 818.

rasta, pa je ona kao udovica, početkom XVII st., dakle poslije jednog stoljeća boravka Zmajevića u Kotoru, prešla sa 4 sina na očevo imanje u Perast. Najstariji sin Nikola ima dva sina, i to su nadbiskup Andrija i peraški gradski kapetan Krsto, otac admirala Matije Zmajevića.⁴⁴

Andrija Zmajević je rođen 16. VI 1624. god. u Perastu. Školuje se u Kongregaciji za propagandu vjere u Rimu ističe doktorat teologije i filozofije. Spominjući u Ljetopisu te svoje studije, Zmajević svuda otkriva ljubav prema narodnom jeziku i ističe kako je, pored drugih govora na 26 jezika i on pozdravio švedsku kraljicu Kristinu: »Mi joj našijem slovinskijem dostojnu slavu dasmo.«

Opat Sv. Đorđa postaje dukalom 22. I 1656. god., iako poslije smrti svog prethodnika Damjana Šilopića (1647—1655), Zmajević fungira na toj dužnosti i u 1655. god., na osnovu odluke kotorskog vanrednog providura. Zatim biva postavljen za budvanskog apostolskog vikara, a za nadbiskupa barskog i primasa srpskog zaređen je 23. II 1671. godine.

Inače Zmajević je bio »visok rastom, vanredno snažna sastava, smeran i vredan, dobar propovednik, naročito sposoban za rasprave u sporovima sa područja religije«.⁴⁵ Ali i pored dobrog zdravlja, titula i sposobnosti, život mu je bio izrazito tvrd i težak. Baš u doba oko potresa, i to 1665. god., iz jednog izvještaja vidimo da su prihodi opatije tako slabi da bi »da ga braća i rodbina ne pomažu primoran bio da zatraži pomoć od Kongregacije«. Kako je poznato, crkve su bile teško opljačkane od piratskog upada 1624. god., tako da se u doba Zmajevićeva opatovanja ne bi mogla ni misa služiti, da mu u crkvenom ruhu ne pomaže Venecija, koja je stekla patronatsko pravo nad opatijom.⁴⁶ A pored toga Zmajević živi u doba dva velika antiturska rata, u kojima se na razne načine živo angažovao.⁴⁷ Za dobijenu bitku 1654. god., koja je daleko odjeknula⁴⁸

⁴⁴ Risto Kovijanić, Preci admirala Matije Zmajevića, Godišnjak Pomorskog muzeja Kotor 1962/X, str. 65—77.

⁴⁵ J. Radonić, Rimska kurija... n. d., str. 262.

⁴⁶ Isto, str. 338.

⁴⁷ Iznoseći Zmajevićeve zasluge te vrste, Kanavelović koristi baroknu igru sa prezimenom:

Ter Peraški puk hrabreni
Zmaja otjera istočnoga
I u plijenu mu plijen zaplijeni
Slavnijem stijegom zmaja tvoga.

⁴⁸ Isti korčulanski pjesnik (Petar Kanavelović) pjeva:

Tijem Peraste u pohvali
Živeš u ustima svijeh jezika
Tebe slavi, tebe fali
Dalmacija svakolika

Kako Grčka zemlja slavna
Prilična je tebi veće;
Ona slavom slave odavna
Davno slavne s' i tve sreće.

i pored mnogih drugih junačkih djela ostala ponos Perasta, nemamo neposrednih podataka od Zmajevića, jer je — kako smo već vidjeli — bio iščupan list iz Ljetopisa. Ali da je Zmajević živo preživljavao taj napad, kazuje nam epska pjesma » u tri spjevanja« koju je on s tom temom napisao, ali koja se oko 1874. god., izgleda, definitivno zagubila.⁴⁹

Međutim, Zmajević nam u Ljetopisu priča o jednoj bici iz 1670. god. oko Risna. To je naselje, naime, prije definitivnog oduzimanja od Turaka 1684. god. — kao prvi i neposredni susjed Perasta — više puta prelazilo iz turskih u mletačke ruke. Tako su ga i 1670. god. držali Peraštani i hajduci, pa kada su Turci iz Herceg-Novoga i oni prognani iz Risna pokušali 8. XII napad, bili su tako protjerani da se do Grahova nisu mogli zaustaviti. Zmajević daje podatke kao lični učesnik: »U tom boju po sreći i mi se namjerismo, pomoć koju posla Gospodin Bog svetoj vjeri prema sili turskoj očima našijema gledasmo, čudeći se da tada malahni broj ljudi veliku vojsku zagna i predobi.« Tu Zmajević daje podatke o iznenađujuće visokim gubicima Turaka: »Pogibe ih veliki broj, trista im se konja, trideset šatora i sva hrana i pratež ote. Najplemenitijem od vojske, koja bi od tri tisuće ljudi, glave osjekoše.«⁵⁰ A pogotovo dvije odlučne bitke za oslobođenje sjeverne obale Boke nisu mogle proći bez aktivnog Zmajevića. Već tada, kao barski nadbiskup, on učestvuje u konačnom oslobođenju Risna od Turaka 1684. god., kada je narodu govorio s minareta džamije, koju je posvetio za kršćansku crkvu.⁵¹ Slično je bilo i poslije bitke za Herceg-Novi 1687. god. kada poslije pobjede, u kojoj su Peraštani dali veoma veliki doprinos, »čuše u turskoj džamiji preobraćenoj u crkvu glas peraškog prelata, koji zapjeva crkvenu zahvalnu pjesmu«.⁵²

Ona izbranih vojevoda
Podala je svud po sviti;
Ti porodi i ti poda
Cvijet junačtva plemeniti.

Sr. Vulović, Spomen-knjiga... n. d., str. 13.

⁴⁹ Gliubich Simeone, Dizionario biografico... n. d., str. 320. Sr. Vulović, Gospa... n. d., str. 122.

⁵⁰ Ljetopis, str. 897—898.

⁵¹ P. Butorac, Zmajevići, n. d., str. 3. J. Radonić, Rimaska kurija, n. d., str. 360.

⁵² Sr. Vulović, Gospa... n. d., str. 45. — Među talijanskim stihovima Marka Martinovića, koje je 1698. objavio u Veneciji pod pseudonimom »Conte di Combur«, nalazimo poslije opisa bitke za Herceg-Novi, slijedeće stihove:

A Girolamo Santo
la più grande Moschea
dal Zmaivich (!) Andrea
fa consacrare.

A zatim se isto spominje svečana crkvena funkcija sa zahvalnicom:

E tutti a mano a mano
il buon Dio ringratiando
et il Te Deum cantando
ad alta voce.

Preštampano na kraju Viskovićeve »Storia di Perasto«.

Tako se tokom nadbiskupovanja A. Zmajevića, za Risan i Herceg-
-Novi ostvarila ona krupna težnja toga vremena, koju je korčulanski
pjesnik Petar Kanavelović u čast Zmajevića ovako poetski izrazio:⁵³

Neka, gdje sad u nesvjesti
Slavit s' ime Mahumeta,
Podigne se po tvoj svijesti
Slavni biljeg križa sveta.

Inače kako se vidi iz vatikanskih dokumenata, Zmajević je visoko
cijenjen u Rimu i smatran najvažnijom ličnošću za ovo područje. Iako
je tu bilo elemenata crkvenog prozelitizma, koje je ponekad izazivalo
i zategnutije odnose, sačuvani su izvanredni primjeri prijateljskih i pris-
nih odnosa između dvije crkve na terenu barske nadbiskupije, a posebno
u Boki.⁵⁴ Tako je Emanuel Meseri u elegantnom latinskom Elogiumu
mogao između ostalog da za Zmajevića kaže i:⁵⁵

Christianus Diogenes
Accensa amoris laterna . .

Treba još istaći značajan momenat da se na dijecezanskom sinodu odr-
žanom od 10. XII 1674. u crkvi sv. Tekle u Spiču, u prisustvu svećenika
barske nadbiskupije, raspravljalo na našem jeziku i donosile odluke na
njemu. Coleti je morao tražiti da mu se za *Illyricum sacrum* 1720. god.
spisi posebno prevedu na latinski. Tako je preveden i sam Zmajevićev
govor.⁵⁶

⁵³ Sr. Vulović, *Spomen-knjiga*, n. d., str. 15.

⁵⁴ Osim poznatih primjera iz Farlatija, navedimo slučajeve iz vatikanskog
arhiva. U crkvi sv. Ilije u Orahovcu zajednički se slavio patron i zajednički
obavljala služba »neki put ja — kaže Zmajević — a neki put svećenik odije-
ljene crkve...« Slično je bilo i u okolici Risna. (J. Radonić, *Rimska kurija* ...
n. d., str. 336) Zmajević je posebno bio pažljiv prema kaluderima koji su do-
lazili u »pisaniju«. Oni su naime sakupljali novčane priloge, uz obavezu da se
u molitvama spomenu i darodavci, čija su se imena zato i zapisivala. Zmaje-
vić im je ukazivao posebnu brigu i gostio ih u svojoj kući. A manastiru Mile-
ševa je slao posebne poklone. (Isto, str. 338) To je saznao patrijarh Maksim,
pa je poslao episkopa Rufima da mu zahvali na pažnji prema kaluderima.
Zmajević je i njega 1662. zadržao pet dana u kući i tom prilikom su se spr-
jateljili i riješili nekoliko tekućih interkonfesionalnih problema na terenu.
Karakteristično je za ugled peraškog opata da je vladika sakupio glavare pa
ih je »u prisustvu Zmajevića opomenuo da slušaju svoje duhovnike, pa i opata,
kome da se u težim slučajevima obraćaju za savet isto kao i svojim sveštene-
cima i kaluderima«. (Isto, str. 343) A po preuzimanju nadbiskupske časti
Zmajević je 23. II 1671. slao »mira ot svetago oca Nikole« pečkom patrijarhu
Maksimu, kada mu je on to tražio, bolestan i vezan za krevet.« (Isto, str. 350)

⁵⁵ Sr. Vulović, *Spomen-knjiga*, n. d., str. 35.

⁵⁶ »Acta et decreta e slavonica in latinam linguam convertit Bernardus
dominicus Leonius Doctor Philosophiae et Sacrae Theologiae, Vicarius Aposto-
licus Buduae anno 1720.« Slično tome: »Oratio eiusdem D. Archiepiscopi ad
Presbyteros in Synodo ex illyrico sermone in Latinam conversa,« Farlati,
Illyricum: Sacrum, VII, str. 133. i 138.

Poznato je da je Zmajević prikupljao i narodne pjesme. Ali da je on doista sastavio obje zbirke peraških narodnih i umjetničkih pjesama s kraja XVII st., posumnjao je bio u svojim kasnijim istraživanjima i sam Srećko Vulović. Poslije novijih istraživanja M. Pantić jednu zbirku odriče, a drugu ipak pripisuje Zmajeviću.⁵⁷

Zmajević je mnogo latinskih i grčkih natpisa iz Risna sačuvao time što ih je ugradio u zidove spomenute »Biskupije«, na nekim drugim zgradama Perasta i na opatiji. Ti natpisi su ušli u djela Momsena, Suareza i Montfaucona.⁵⁸

Isto tako treba spomenuti Zmajevićev smisao za slikarstvo. Zahvaljujući njegovom mecenatstvu oslikana je Gospa od Škrpjela sa 68 slika domaćeg slikara Tripa Kokolje. Pretpostavka da je Zmajević bio teološki mentor Kokoljin nedavno je i dokazana, putem upoređivanja Zmajevićevog teksta u Ljetopisu i Kokoljinih slikarskih rješenja.⁵⁹

Iz svega spomenutog, a iz čitavog niza drugih detalja, jasno je u kolikoj je mjeri mnogostrana ličnost Andrije Zmajevića još i danas živo prisutna u umjetničkom, kulturnom i naučnom blagu Perasta.⁶⁰

⁵⁷ M. Pantić, Prepiska Srećka Vulovića... n. d., str. 207. i 211, nap. 19, str. 213, nap. 25. i 26. i str. 228.

⁵⁸ P. Butorac, Zmajevići, n. d., str. 8.

⁵⁹ Miloš I. Milošević, Arhivska istraživanja o slikaru Tripu Kokolji, Stvaranje, Cetinje 1962/7—8, str. 488—507.

⁶⁰ Vrijedi nabrojiti markantnije stvari: kapela-mauzolej »Gospa od Ružarija«, zidana 1678, u kojoj je nadbiskup pokopan 7. IX 1694. s natpisom i patiniranim oktogonalm zvonikom izuzetne ljepote; imponantna obiteljska palača s ostacima fresaka i latinskim inskripcijama po prozorima, u narodu zvana »Biskupija«; inskripcija u bici iz 1654. na fasadi Sv. Nikole; kamena propovjedaonica, barokni srebrni križ i nadbiskupski ornat u crkvi sv. Nikole; veći broj uzidanih latinskih i grčkih inskripcija i ukrasnih detalja i porodičnih grbova po Perastu; odlučujuća uloga u slikarskom opusu T. Kokolje na otoku Gospa od Škrpjela sa — prema nesigurnoj tradiciji — dva nadbiskupova portreta.

SLOVINSKA DUBRAVA
ISTOČNA DALMACIJA MILOSTIVO OD GOSPODINA BOGA POHODJENA
GODIŠTE 1667

PJESAN^{60a}

- I, 1 *Veselo proljeće bješe s' ukazalo
I razliko⁶¹ cvijeće zemlji radost dalo.
Livada odjevena travicom zelenom,
Ružica rumena cvjetaše s plemenom
Drobahna⁶² cvjetića i bilja svakoga
U žuberu⁶³ ptica mirisa rajskoga.*
- II, 7 *Dubrava⁶⁴ rastijaše, u kojoj tad meni
Veselo stojaše prijatelj ljubljeni,
Kojemu hoteći čestitit blagdane⁶⁵
Pospjehom⁶⁶ hiteći ostavih moje stane,⁶⁷
Otpravih se k njemu po sinjemu moru,
Da u žuđenom budem razgovoru.*
- III, 13 *Putujući s tišinom veselo niz more,
S mojome družinom rano prije zore,
Vozeći svrati se korabljica⁶⁸ moja
Gdje sada vidi se uzrok nepokoja,⁶⁹
Koji će u meni ćutit⁷⁰ srce moje
Dokleno žuđeni dni me ispokoje.⁷¹*

^{60a} Transkripcija neujednačenih pravopisnih oblika originala provedena je — kako je to uobičajeno — po načelima suvremenog pravopisa i interpunkcije. Međutim, pažljivo su sačuvani svi karakteristični oblici staroga govora.

⁶¹ Različito, raznovrsno.

⁶² Malenih, sitnih.

⁶³ Žamor.

⁶⁴ Uvijek u smislu Dubrovnika.

⁶⁵ Uskrs 1667. godine.

⁶⁶ Brzo, žurno.

⁶⁷ Stanovanje, kuću.

⁶⁸ Tip manjeg jedrenjaka.

⁶⁹ Nemira.

⁷⁰ Osjećati.

⁷¹ Sve do smrti.

- IV, 19 *Na tomu otoku bjehu postavljeni
K sunčanom istoku dvori oglašeni⁷²
Ke negda ogradi car Šćepan Nemanja
Bogoljupstva radi u njima se klanja
Stvorcu svega stvora⁷³ i svije inkuna,
Nasred sinja mora Djordja i drekuna.⁷⁴*
- V, 25 *Pred njome pojući pjesni zakonite⁷⁵
I službu čineći u crkovne svite,⁷⁶
Pre što svetu službu ja dospijevah⁷⁷ moju,
Počeh činit tužbu⁷⁸ u smrtnomu znoju,
Er se strese zemlja i slavni dvorovi,
Svi se iz temelja svališe zidovi.*
- VI, 31 *Padoše vrh mene živa ukopaše
Mramorite stijene, ljutu smrt zadaše
Gizdavoju mladosti jadne moje družbe,⁷⁹
Tad ja u gorkosti⁸⁰ klikoh ove tužbe.⁸¹*
- VII, 35 *Što s' učini, što se zgodi
Nevoljniku ajmeh meni,
Pokle⁸² majka mene rodi,
Ne čuh nigda da studeni
Kam⁸³ ovako zlo pritište,
Kako mene se (j) godište.^{83a}*

⁷² Čuveni. U originalu se nalazilo nekoliko varijanata. Najprije »postavljeni«, pa »slavljeni«, pa je jedno i drugo precrtano i napisano »oglašeni«.

⁷³ Stvoritelju svega stvorenog.

⁷⁴ Drekun, drakun (tal. il dracone, stariji oblik, il dragone, oblik suvremenog jezika), zmaj.

⁷⁵ Propisane pjesme. Vjerojatno gregorijanski koral za mrtve.

⁷⁶ U misnom ornatu.

⁷⁷ Dovršavah.

⁷⁸ Otpočeh tugovati.

⁷⁹ Od 30. do 33. stiha isprepliću se dvije stvari. Rušenje kamenih zidova crkvene zgrade izazvalo je smrt prisutnih Peraštana, a rušenje mramornog oltara je izranjavilo i živog zakopalo samog Zmajevića.

⁸⁰ U gorčini.

⁸¹ Žalopojke.

⁸² Otkad.

⁸³ Kamen.

^{83a} U originalu stoji samo »se«. U zagradi smo ipak označili pun oblik te stare pokazne zamjenice »sej«, sačuvane u arhaičnom obliku u književnosti Dubrovnika i u čakavskom dijalektu. A na taj način izbjegla se mogućnost miješanja s povratnom zamjenicom »se«.

VIII, 41

*Srdžba Božja iz visine
Na mene je gnjev spustila
Vrhu mile moje družine
Koji je sad priklopila.⁸⁴
Premda me je zakopala
Ufanje mi je pravo dala*

IX, 47

*Milosrdja da će svoga
Meni dio pokazati
I vrh grijeha i zla moga
U nevolji pomoć dati.
Svemogućee dobro moje
Diće meni nepokoje.⁸⁵*

X, 53

*Kako diže Joni njegda
Usred ribe ukopanu⁸⁶
I u ognjenoj peći ne da
Ucviljeni da ostanu
Bogostrašna⁸⁷ tri mladića⁸⁸
Pomoći će Zmajevića.*

XI, 59

*Oblast⁸⁹ svoju u narode
Očitova danas nami
Vječna vlasti, er porode
Strese zemlju, drvo i kami.⁹⁰
Njom pomiluj, Gospodine,
Izvad slugu iz dubine!*

XII, 65

*Lazara si izvadio
Iz dno groba ukupana,
I život mu povratio
Njekoliko nakon dana.
Pokle u zemlji mrtav stoja
Uskrsnu ga krepost tvoja.⁹¹*

⁸⁴ Pritisnula.

⁸⁵ Dići će, osloboditi me nemira.

⁸⁶ Vidjeti bilj. 12.

⁸⁷ U smislu: bogobojazna, koja se isključivo oslanjaju na božju pomoć. Termin »bogostrašan« upotrebljava Zmajević i u Ljetopisu npr. za kneza Vladimira kada kaže da je »bogostrašne duše«.

⁸⁸ Vidjeti bilj. 13.

⁸⁹ Vlast, moć.

⁹⁰ Kamenje.

⁹¹ Vidjeti bilj. 14.

XIII, 71

*Izvad, izvad slugu tvoga,
Koji pomoći ne ufa druge⁹²
Neg' cd tebe, svoga Boga.
Medju ostale neka sluge
Slavi tebe, Gospodine,
Ne dopusti da pogine.*

XIV, 77

*Ako li je volja tvoja
Pod gomilom da ostane,
U čemeru⁹³ smrtna znoja,
Čin' da duši bio dan svane
I nje tuga i dreselje⁹⁴
Obrati se u veselje!*

XV, 83

*Da nije muke veće, ni veće bolijesti
Ni na svijetu smeće:⁹⁵ do smrtno nesvijesti,
Kadano oćutih tegotom⁹⁶ pritišten,
Riječ već ne izustih da pomoć uzištem,⁹⁷
Er mi se prilijepi rilica s rilicom,⁹⁸
Jezik s oblijepi čemernom slinicom.*

XVI, 89

*Samo srce uze Bogu se moliti,
Grozne roneć suze, milosti prositi
Da bi se na grešnu dušu mû⁹⁹ smilio
I na svoju desnu mene postavio.
Veselja vječnoga da vrata otvori,
Primi slugu svoga kad tijelo umori.¹⁰⁰*

XVII, 95

*Molitva skrušena božje milosrdje
Duša ponižena u nevolji nadje.
Pomoć koju žudi Bog joj ne prekрати,
Slava njemu budi, meni je hoće dati.
Kada nastojahu e da bi me naći
Kamenju i u prahu mogli moji domaći.*

XVIII, 101

*Živa iskopaše, da li¹⁰¹ zlo ranjena,
Ruku mi dodaše, mâ¹⁰² braća ljubljena.
Nadamnom proliše suze u čemeru,
Krvavo koje bješe litce da m' operu,
Nosit me uzeše da liječit me budu,
Na stan me odniješe u tuzi i trudu.*

⁹² Koji se ne nada drugoj pomoći.

⁹³ Gorčini.

⁹⁴ Žalost.

⁹⁵ Smetnje ,teškoće.

⁹⁶ Teretom.

⁹⁷ Zatražim.

⁹⁸ Gornja s donjom usnom.

⁹⁹ Moju.

¹⁰⁰ Kad nastupi smrt.

¹⁰¹ Ali, iako.

¹⁰² Moja.

- XIX, 107 *Napojiše žedna, trudna pokrijepiše,
Pomoć er bi vrijedna ku mi učiniše.
Uzeh govoriti, premda uzdišući,
I Boga slaviti, fale uzdajući.*
- XX, 111 *Osvijesti se, dušo moja,
Strah i tugu sad povrazi,¹⁰³
Videć ere¹⁰⁴ pomoć tvoja
Od vječnoga kralja izlazi.
On bi tvoje utješjenje
On će t' izvest na spasenje.*
- XXI, 117 *Blagosivlja(j) danas njega
Slavu i falu poda(j)¹⁰⁵ njemu
Sa svom moći srca svega.
Tvom razumu čini svemu
Milosrdje da proslavi
Koje tebe zla izbavi.*
- XXII, 123 *Svakojake blagosove
Svako u mjesto i u brijeme¹⁰⁶
Poda čudne er darove.
Primi danas među svijeme,
Koji služe Boga i fale,
Redovnika medju ostale.*
- XXIII, 129 *On nas kara i miluje
Kako otac djecu svoju,
On milosti udjeluje
U svakomu nepokoju.
Nevoljnoga svijeta ovoga,
Ne zapušta nigda svoga.*
- XXIV, 135 *Ne ostavi ni ti njega,
Službu vjernu čini njemu
Svom ljubavi srca svega,
Svom razumu čini svemu
Dobročinca da sveđ slavi
Koji tebe zla izbavi.*

¹⁰³ U smislu »povrzi«, odbaci, dok je oblik »povrazi« ovdje svakako upotrebljen samo radi slika, a nikako ne u svom pravom značenju »povrazom vezati«.

¹⁰⁴ U smislu »Videć da...» Inače smo sve oblike »er« ili »ere« ostavljali u tom izvornom obliku.

¹⁰⁵ U zagradi dodajemo slovo »j«, kojega u rukopisu nema (blagosivljaj, podaj), da bi tako bio jasan upotrijebljeni imperativ.

¹⁰⁶ Vrijeme.

- XXV, 141 *Slava tebi, Gospodine,
I faljeno ime tvoje,
Er pogleda iz visine
Privelike tuge moje.
Duša moja slaviče te,
Nepristajno¹⁰⁷ faliče te.*
- XXVI, 147 *Slaveći ja Boga, fale uzdajući,¹⁰⁸
Kod bostana¹⁰⁹ moga slavja biglišući,¹¹⁰
Stah slušat gdje poje i tužno bigliše,
Učini da moje srdačce uzdiše.
Tuge mi povrati, nove muke zada,
Uze mi predati¹¹¹ srce puno jada.*
- XXVII, 153 *A suze proliše niz lišce trostruke
Svi koji počuše slavja moga muke.
Ja ga žalostivo¹¹² uzeš uprašati¹¹³
Da bi milostivo¹¹⁴ htio prikazati
Uzrok od nemira i njegova jada,
Da mi bez ozira očituje tada.¹¹⁵*
- XXVIII, 159 *Reci meni (rekoh njemu),
Tihi slavjo lužanine,¹¹⁶
Koku bolijest srcu u tvojemu
Donije danas iz planine,
Da na suhu drvu pade
I cvileći ždereš jade?*
- XXIX, 165 *E da ti je bijela vila
Ptiće mlade pokupila,
Ali t' ih je smrt nemila
Viljisore¹¹⁷ umorila,
Al' izgubi svoga druga
Sred gorskoga gusta luga?*

¹⁰⁷ Neprestano. Ranije je na ovom mjestu bilo »Dobročinca«.

¹⁰⁸ Dajući.

¹⁰⁹ Vrt (turski).

¹¹⁰ Slavujevo pjevanje. Ne možemo sa sigurnošću znati kako se ova riječ izgovarala u Perastu II pol XVII st., odnosno kako treba transkribirati originalnu talijansku grafiju »biglisati« (biljisati ili da ostane biglisati). Kako je dubrovački izgovor ove riječi — po Maretićevom Rječniku Jugoslavenske akademije — »biglisati«, tako je — vjerojatno — bilo i u Perastu ista varijanta »viglisore« iz 168. stiha (koja se bez sumnje morala izgovarati »viljisore«), sugerira umekšani izgovor, tj. biljisati.

¹¹¹ Strahovati, biti u tjeskobi.

¹¹² U originalu je precrtano: »dobros(tivo)«

¹¹³ Pitati.

¹¹⁴ I tu se bilo počelo pisati »dobros...« pa je precrtano.

¹¹⁵ Da obriše suze sviju.

¹¹⁶ Iz luga.

¹¹⁷ Slavuje koje biglišu.

XXX, 171

*Ali tužiš moju družbu
Kû sam danas izgubio,
Ali činiš gorku tužbu
Er me potres izranio?
Što mi cviliš sred bostana,
Što li kobiš¹¹⁸ moga stana?¹¹⁹*

XXXI, 177

*Iz visoka da ne dodje
Pedepsanje¹²⁰ na nas gore
Od onoga koje prodje
Tresuć danas naše dvore.
Drhtat čini sve planine,
Trepetati sve visine!*

XXXII, 183

*Ali plačeš tebi što je
Kralj Tereo učinio
Kad mladosti cvijetak tvoje
Nemilo je otrunio,
Kada sestra Pronje tvoja
Bi uzrok tvog nepokoja.¹²¹*

XXXIII, 189

*Velika je muka tužna umoliti,
Njegova jauka bolijest izliječiti.
Tužno srce stoji kô more smučeno,
Vas^{121a} razbor posvoji, nije utješeno
Dokleno spomena gorka u njemu je,
Svojega žudjenja vazda imenuje.*

XXXIV, 195

*S velikome mukom plačni glas ustavi
Slavić kad s jaukom uzrok mi objavi
Tužbe koju čini u momu bostanu
Na voćke u istini govorit mi stanu.*

¹¹⁸ Prizivaš kob (ovdje zlu), slutiš na zlo.

¹¹⁹ Precrtan tekst u originalu: koja li je tuga tvoja, koji li uzrok nepokoja.

¹²⁰ Muka.

¹²¹ Terej, sin Areja Tračanina iz Daulije, pomagao je u ratu atičkom kralju Pandionu i dobio njegovu kćer Proknu (Talijani je izgovaraju »Pronja«) za ženu. Sa njom je imao sina Itiju. Ali Terej obeščasti Prokninu sestru Filomelu i isječe joj jezik da ga ne bi odala. Filomela izveze svoju nesreću na tkanini i pokaže je sestri. Prokna iz osvete zakolje sina Itija, zgotovi ga za jelo, iznese na sto mužu i pobjegne sa sestrom. Terej ih stane goniti, ali ga Zeus pretvori u pupavca, Proknu u slavu, a Filomelu u lastavicu. Kod rimskih pjesnika Filomela je pretvorena u slavu. Zmajević je imao tu verziju pred očima.

^{121a} Cjelokupan.

- XXXV, 199 *Ja tužan cvilim
Gorku tugu moju,
Ere ljupko želim
Smrtnomu u znoju
Pomôć ljubljene!*
- XXXVI, 204 *Kojino sade
U Dubravi mojoj
Gorke čute jade
U duši svojoj
Smrtno ranjeni.*
- XXXVII, 209 *Slavna Dubrava
Roda slovinskoga,
Kruna i slava
Naroda moga
Zlo je skršena.*
- XXXVIII, 214 *Slaviće gizdave
Svoje razgovore
Sred slavne Dubrave
Po istoku zore
Trešnja pritišće.*
- XXXIX, 219 *Dubja¹²² plemenita
Plemenito granje,
Ognja srdita
Srdito užganje
Meni sažeže.*
- XL, 224 *Zašto^{122a} ostavi
Dubja manji dio¹²³
I na njem ustavi
Sa ovim samo nemio
Trešnja ognjena.¹²⁴*
- XLI, 229 *Moj slavni perivoj
U kojemu vile
Tanac¹²⁵ radosni svoj
Zorom su vodile
Tužno uzdiše.*

¹²² Granje dubova (hrastova), ovdje u smislu: istaknutih ličnosti.

^{122a} Nепrecrtana riječ »trešnja« (koju nismo unijeli u tekst) stoji na ovome mjestu u rukopisu na početku prve i precrtane varijante ovoga stiha. Naše je uvjerenje da je ta riječ ostala nēprecrtana samo greškom, pa je zato nismo unijeli u tekst. To prije što je ta riječ navedena na kraju ove iste strofe.

¹²³ Vidjeti bilj. 22. i tekst u vezi sa njom.

¹²⁴ Smisao kraja ove strofe je u cjelini nejasan. Umjesto zadnjeg stiha ranije je stajalo »tužno pedipsanje«. Brojne su ispravke.

¹²⁵ Ples, igra.

- XLII, 234 *Moja Dubrava*¹²⁶
Sred slovinske strane
Mâ jedina slava
Rad koje su rane
Sred srca moga.
- XLIII, 239 *U njemu slavići*
Moji su pojali,
Stari i mladići
Na svjetlo su dali
Pjesni plemenite.
- XLIV, 244 *I njima su vile*
Cvjetića razlika
Vijence i kite vile
da im bude dika
U sve narode.
- XLV, 249 *U njemu gospoda*
Mudra i razumna
Slovinskoga roda,
Dika, čast i kruna
Slavna je bila.
- XLVI, 254 *Sada njih gubim*
Razgovor i diku,
*Pokle*¹²⁷ *ih ne vidim*
U mom Dubrovniku
Zlo porušenu.
- XLVII, 259 *Nije bilo grada*
U slavnom jeziku,
Ni ljepšijeh zgrada
Kako u Dubrovniku,
Gradu mojemu.
- XLVIII, 264 *Ovo su uzroci*
Moje tuge i jada
I suza koje oči
Proljevaju sada
Slavja nevoljna.
- XLIX, 269 *Prista slavjo tužbu, ne pristaše moja,*
U njegovu družbu, srca nepokoja.
Er slovinske slavne Dubrave zle zgode
*Podavaše rane kê lijek ne nahode.*¹²⁸

¹²⁶ U ranijoj varijanti originala; »Dubrovnik... slava«.

¹²⁷ Jer, pošto.

¹²⁸ Ne nalaze.

- L, 273 *Da ne bi Dubrava u tuzi vehnula
Ni slovinska slava zlo se pometnula,
Slavića otpravih¹²⁹ a tješi nje¹³⁰ jade
Razgovor sastavih žalost ki mi daje.*
- LII, 277 *Tihi slavjo, ustani se,
Tužbe ostav', biglisore,¹³¹
K Dubrovniku povrati se,
Preletni mi sinje more,
Pri komu je tvoja Dubrava
Tvoja dika, tvoja slava.*
- LII, 283 *Nije t' ona poginula,
Ne može ti poginuti,
Premda je malo uvehnula,
Zelena će ošte biti
Mnogo ljepše nego je bila,
Drag perivoj bit će vila!*
- LIII, 289 *U njoj će se još krùniti
Vojvode i vitezovi,
Književnici proslaviti,
Plemeniti¹³² bit dvorovi.
Pokazaće radost velju
Pjesni pojuć u nevolju.*
- LIV, 295 *Kad se livada protrese
Plemenito žito rodi
I težaka plod iznese,
Ki svoj želji njem ugodi.
Trude svoje zaboravi
Pjesni pojuć u ljubavi.¹³³*
- LV, 301 *Livada je protrešena
Svoga duha plemenita,¹³⁴
Od Boga je pohodjena
Nek ne vehne stanovita.¹³⁵
Blago koga Bog pohodi
Te stanovito privodi.¹³⁶*

¹²⁹ Poslah, uputih.

¹³⁰ Njene.

¹³¹ Koji bigliše. Ranije je bilo i »viljisore« (stih 168). Bilj. 109.

¹³² Istaknuti, izvanredni.

¹³³ Ranije u originalu »u Dubravi« pa precrtano.

¹³⁴ U smislu: svih stvaralačkih duhova Dubrovnik.

¹³⁵ U smislu: da sigurno ne uvene.

¹³⁶ Sigurno spašava dušu.

LVI, 307

*Ognjem ti je užježena
Da b' ognjenoj¹³⁷ u ljubavi,
Vječnoj vlasti ponižena,
Bila u mnogo većoj slavi.
Čista zlata po načinu
Preko ognja ona minu¹³⁸*

LVII, 313

*Tad ćeš, slavjo, uživati
Dubja slavna te mladike
Koje će ti sreću dati
Medju ostale da jezike
Slava tvoja oglasi se,
Na sve strane proslavi se.*

LVIII, 319

*Razgovor im daj ljubljeni
Neka rastu plemenito,
Da perivoj tvoj zeleni
Pokaže se svijetu očito,
Ere raste u ljubavi
Prave dike, pravo u slavi.¹³⁹*

¹³⁷ Što pripada vatri, žar.

¹³⁸ Salamunove poslovice XXVII, 21.

¹³⁹ U prvobitnoj varijanti originala autor je bio završio: »U kreposti, dici i slavi.«

L'ÉPÎTRE D'ANDRIJA ZMAJEVIĆ À LA RAGUSE
VICTIME DU SÉISME EN 1667

MILOŠ MILOŠEVIĆ

A la base d'un autographe conservé dans les Archives de l'Académie yougoslave des sciences et des beaux-arts à Zagreb, autographe qui jusqu'ici n'a été que seulement en passant mentionné ou cité en fragments, l'auteur procède à une publication complète de l'épître d'Andrija Zmajević intitulée »Slovinska Dubrava« en la soumettant à une analyse détaillée.

Ce texte qui contient 324 vers, a été écrit en 1667 et n'a pas de valeurs littéraires. Il contient plus des réflexions et des sincéretés que de la valeur poétique, plus de l'artisme que de la poésie. Il a tout de même de l'importance multiple en tant qu'un document culturel et historique.

A la nouvelle de la catastrophe qui frappa Raguse, profondément affligé, Zmajević écrit une épître pour consoler les Ragusiens et pour leur rendre la foi dans l'avenir. Mais il ne s'arrête pas aux détails concernant les victimes humaines et les pertes matérielles. Il est en premier lieu préoccupé des conséquences de cette catastrophe pour le futur culturel et national de nos peuples si ce centre culturel et national le plus grand de la slavie cesse de rayonner dans la poésie, la science et dans l'architecture. Cependant, Zmajević est convaincu que les résultats obtenus jusqu'à ce temps-là sont indestructibles et que ce coup sinistre sera sûrement surmonté et que la continuité culturelle et la mission de cette ville poursuivra dans le futur. Au surplus, il console les Ragusiens avec des arguments de la philosophie métaphysique chrétienne. C'est dans cette attitude de Zmajević que trouve son reflet la grande renommée et l'importance de la Raguse dans la deuxième moitié du 17ème siècle.

Outre cela, Zmajević nous rapporte aussi, dans le préambule de l'épître, son aventure personnelle en nous racontant qu'il a été lui-même vif enterré à l'occasion de ce tremblement de terre sous l'autel sur lequel il célébrait la messe tandis que l'église de Saint Georges sur l'île homonyme, se trouvant devant Perast, fut complètement détruite.

L'auteur s'arrête un peu plus dans le détail aux explications de quelques particularités historiques, surtout en ce qui concerne la construction de l'abbaye bénédictine de Saint Georges et de la povéglija de Mileševo, comme aussi en ce qui concerne de nouvelles données biographiques de Zmajević. La personne de abbas de Perast, postérieurement de l'archevêque de Bar et du primas de la Serbie, est très compliquée et universelle. Il s'occupait de l'histoire (*Les Annales* non-publiés de 1675), du recueillement des inscriptions classiques (indications chez Momsen, Suarez et Montfaucon) et de la collecte de la poésie populaire et artistique. Il fut mécène et menteur du peintre Kokolja, il fit ériger en 1678 une chapelle-mausolée avec un clocher extrêmement octogonal et il fit cadeau à l'église de Perast d'une série d'objets précieux (tels une croix, un ornat, etc). Surtout, il faut faire ressortir le talent exceptionnel de Zmajević en ce qui concerne la langue nationale ce qu'il utilisa dans ses réalisations scientifiques aussi bien que littéraires, aussi dans l'inscription de 1654, même dans les actes du synode diocésain de Spič de l'année 1674.